

Szerkesztette

MEGYERI-PÁLFFI
ZOLTÁN

Szuverenitás-
kutató

GONDOLAT

Jogtörténeti
értekezések 43.

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 43.

Sorozatszerkesztő
MEZEY BARNA

MEGYERI-PÁLFFI
ZOLTÁN (szerk.)

Szuverenitáskutatás

Gondolat Kiadó • Budapest, 2020

JOGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK 43.

A kötet az ELTE Magyar Állam- és Jogi Történeti Tanszékén működő MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoportjának kutatási programja keretében jelenik meg.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes, írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Szerzők, 2020

*www.gondolatkiado.hu
gondolatkiado.blog.hu
facebook.com/gondolatkiado
twitter.com/gondolatkiado*

A kiadásért felel Bácskai István
Borítót tervezte Pintér László
Tördelő Jeszenszky Katalin

ISBN 978 963 693 827 7
ISSN 1586-8265

TARTALOM

Előszó	7
I. Szuverenitáskérdések	17
KARÁCSONY ANDRÁS Carl Schmitt a szuverénról	18
MÁTHÉ GÁBOR Szuverenitás – jogállam	27
MEZEY BARNA Szuverenitáskérdések	43
II. Szuverenitás és jogtörténet	55
BEKE-MARTOS JUDIT Az Amerikai Egyesült Államok szövetségi bírósági rendszerének kialakulása	56
HEIL KRISTÓF MIHÁLY A nemesi vármegye és a rendszeres bizottsági munkálatok A kereskedelmi- és az adóügyi operátumok Esztergom, Győr és Nógrád vármegyékben	72

KÉPESSY IMRE Föderalizmus, centralizmus, dualizmus – avagy a kiegyezéshez vezető út	93
MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN Az igazságügyi szervezet dologi háttere: a bírósági épületek	113
NAGY JANKA TEODÓRA A „Janus-arcú” megszügyenítő büntetések Vajna Károly emlékezete	124
NAGY NOÉMI Magyar nyelvi szuverenitási törekvések a neoabszolutizmus előtt – a magyar államnyelv bevezetésének története	141
RÉVÉSZ T. MIHÁLY Őnálló vagy összehangolt sajtópolitika Pesten 1867 után	159
STIPTA ISTVÁN Cesare Beccaria és kora	184
SZALMA JÓZSEF A bírói függetlenségről a bírói hatalomról szóló 1869. évi IV. törvénycikk apropóján, kitekintve a német, az osztrák és a délszláv államok fejlődésére	212
Jogtörténeti Értekezések	225

Nagy Noémi*

MAGYAR NYELVI SZUVERENITÁSI TÖREKVÉSEK A NEOABSZOLUTIZMUS ELŐTT – A MAGYAR ÁLLAMNYELV BEVEZETÉSÉNEK TÖRTÉNETE

Nyelvész és történész körökben szinte már szakirodalmi közhely, hogy az állam a hatalomhoz való hozzáférést, illetve bizonyos nyelvi csoportok hegemón pozíciójának fenntartását a nyelvhasználat különböző szintereinek szabályozásával, azaz nyelvpolitikával tudja megvalósítani. Az is közismert, hogy *a saját nyelv használata a szuverenitás, azaz a közjogi önállóság egyik legfontosabb* – ha nem a legfontosabb – *jele*.¹ A magyar kultúrára és identitásra különösen igaz, hogy nyelvközpontú, de a történelemből számos egyéb példát hozhatunk arra, hogy a nyelv mennyire alapvető szerepet tölt be egy népcsoport történetében.² A kisebbségi közösségek számára

* Nagy Noémi MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport, Nemzeti Közszerződési Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Kara Nemzetközi Jogi Tanszék. ORCID ID: 0000-0003-2870-3456.

¹ BALÁZS Géza: Nyelvi szuverenitás. A nemzeti nyelvek és kultúrák változó helyzetere az önrendelkezés és az identitás összefüggésében. *Magyar Tudomány*, 2013/3. 453.; *Diglossia and Power. Language Policies and Practice in the 19th Century Habsburg Empire*. Ed. RINDLER-SCHJERVE, Rosita, De Gruyter Mouton, Berlin, 2003. 1–11.

² A közelmúltból példaként említhetők a szovjet birodalom szétesését követően létrejött utódállamok, melyek többsége a szuverenitás elnyerése után nemzetállam építésébe fogott, ennek alapköve pedig az államnyelv bevezetése és státuszának megszilárdítása volt. Az államnyelv nemzetállam-építésben betöltött szerepének és a nyelvi szuverenitásért folytatott harc jelentőségének eklatáns példája a nyelvi konfliktusokkal napjainkban is súlyosan terhelt Ukrajna. Lásd hozzá CSERNICKÓ István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Gondolat, Budapest, 2013.

kiemelten fontos a nyelvhasználat, a nyelvi jogok biztosításán keresztül megélt bizonyos fokú szuverenitás (avagy autonómia).

A 18. század végéig Magyarország hivatalos, oktatási és kulturális életének minden színterét a latin nyelv dominanciája jellemezte, amely a hétköznapi életben is széles körben elterjedt volt. Emellett bizonyos nyelvhasználati szintereken és főleg szóban a magyart és más vernakuláris nyelveket³ is használták. A német nyelv bevezetése az oktatásban Mária Terézia nevéhez fűződik, míg a latin uralmát a közigazgatásban II. József 1784-es német nyelvrendelete törte meg, amely egyben az első tudatos nyelvpolitikai intézkedésnek tekinthető hazánkban. A hírhedt nyelvrendelet azonban az uralkodó szándékaival ellentétes hatást váltott ki: Robert A. Kann osztrák származású amerikai történész metaforájával élve, ez a rendelkezés nyitotta ki a nyelvi kérdés „Pandóra-szelencéjét” Magyarországon.⁴ A nyelvi szuverenitás mint a közjogi szuverenitás megkülönböztetett eleme ütközőzónájában a magyar nemzetiség érdekei nemcsak Ausztria birodalmi érdekeivel, de a nem-magyar nemzetiségek saját nyelvi-nemzeti szuverenitási törekvéseivel is szembekerültek. Jelen tanulmány a nyelvi szuverenitás körüli frontvonal alakulását kíséri végig 1790-től a neoabszolutizmus koráig, különös tekintettel a nyelvhasználatot szabályozó jogszabályokra.

A demokrácia archimedesi pontja

A magyar államnyelv bevezetésének története szorosan összefonódik a Jászi Oszkár által található „a demokrácia archimedesi pontjának”⁵ titulált nemzetiségi kérdés történetével. Noha a központi hatalom évszázadokon

³ A vernakuláris nyelvnek a szociolingvisztikában többféle jelentése van. Jelen tanulmányban két értelemben használom: egyrészt a latinnal szembeállított élő népnyelvként, másrészt az állam hivatalos nyelvével szembeállított, egy bizonyos beszélőközösség által használt helyi vagy regionális nyelvként. Vö. TRUDGILL, Peter: *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. JGYTF Kiadó, Szeged, 1997. 8.

⁴ KANN, Robert A. *The Multinational Empire: Nationalism and National Reform in the Habsburg Monarchy, 1848–1918. Vol. I.: Empire and nationalities*. Columbia University Press, New York, 1950. 203.

⁵ JÁSZI Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. NAP, Budapest, 1912. VII.

át jól körülhatárolható politikát folytatott a nemzetiségekkel kapcsolatban,⁶ maga a „nemzetiségi kérdés” a 18. század előtti Magyarországon nem létezett, mégpedig a feudális magyar államjog sajátosságából kifolyólag: „Ahogy a *nobilis Hungarus* az egész nemességet, a nemesség egyetemét jelentette nyelvi és származási különbségekre való tekintet nélkül, úgy [...] a *hungarus* is az ország minden lakosára vonatkozott. A feudális magyar államjog, amely oly mély szakadékot vont nemes és nem nemes közé, magyar és nem magyar között semmiféle különbséget sem tett” (kiemelés az eredetiben).⁷ Maga a nemzetiségi csoporttudat természetesen nem volt ismeretlen a középkorban sem, de más tartalmat hordozott, mint a 19. századi, valamint alárendelődött a keresztény-univerzális, monarchikus-territoriális, hűbéri-tartományi, később a rendi-korporatív kereteknek.⁸

A magyar államnyelv bevezetése azért volt sérelmes a nemzetiségek számára, mert a latin elhagyása egyúttal az etnikai kereteken átnyúló, kulturálisan semleges és szupranacionális hungarus-tudat feladását is jelentette.⁹ Eötvös József szavaival élve, „a diák nyelvnek a törvényhozás és közigazgatás körében elhagyása [...] által az ország magyarul szóló polgárai oly előnyben részesültek, mellyel előbb nem bírtak”.¹⁰ Mindezt figyelembe kell vennünk, ha a magyar államnyelv bevezetésének folyamatát helyesen, összefüggéseiben akarjuk megérteni. A magyar nyelv

⁶ Lásd erről bővebben: ÁCS Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1996.; ARATÓ Endre: *A nemzetiségi kérdés története Magyarországon 1790–1849*. I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960.; BINDORFFER Györgyi: *Nemzetiségi politika Magyarországon Szent István korától a rendszerváltásig*. In *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Szerk. GYULAVÁRI Tamás – KÁLLAI Ernő, Országgyűlési Biztos Hivatala, Budapest, 2010. 10–48.; EÖTVÖS József: *A nemzetiségi kérdés*. Ráth Mór, Pest, 1865.; JÁSZI i. m. 1912.; MÁLYUSZ Elemér: *A középkori magyarság település- és nemzetiségpolitikája*. Lucidus, Budapest, 2002.; SZEKFŰ Gyula: *A nemzetiségi kérdés rövid története*. In *Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok*. Szerk. ERŐS Vilmos, Osiris, Budapest, 2002 (1942). 476–546.

⁷ ROMSICS Ignác: *Nemzet és állam a modern magyar történelemben*. In *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Szerk. PRITZ Pál – SIPOS Balázs – ZEIDLER Miklós, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 2002. 7–8.

⁸ ÁCS i. m. 1996. 8.

⁹ EVANS, R. J. W.: *Language and state building: the case of the Habsburg monarchy*. *Austrian History Yearbook*, 2004. 9.

¹⁰ EÖTVÖS i. m. 1865. 24.

latinul és némettel szembeni, hivatalos életben való térnyerésével tudniillik nem járt együtt az egyéb vernakuláris nyelvek hivatalos státuszának biztosítása, így a magyar nemzeti-nyelvi szuverenitás szempontjából kedvező folyamatot a hazánk lakosságának többségét kitevő¹¹ nem-magyar nemzetiségek – érthető módon – fokozódó ellenszenvvel figyelték.

Diadalút vagy erőltetett menet? – a magyar nyelv államnyelvé válása

A honfoglaló és államszervező magyarság által természetesen használt, országos fő nyelv, ha úgy tetszik, de facto államnyelv, valamint a törzsek közötti közvetítő nyelv a magyar volt. Az államalapítás után az államszervezet és a hatalomgyakorlás nyelvivé a latin vált, de biztosan állítható, hogy a magyar közvetítő szerepe, lingua franca funkciója ezután is megmaradt.¹² Noha a kormányzás és az államigazgatás hivatalos nyelve a 18. század végéig de facto a latin volt, a magyar nyelvet is használták a közélet bizonyos színterein, különösen a királyi tanácsban, az országgyűléseken, a vármegyegyűléseken és a községi igazgatásban. A vármegyék magyarul is leveleztek egymással, valamint a periratok tanúsága szerint egyes birtok-, határ- és úriszéki perek magyarul folytak.¹³ Az írásbeli dokumentumok nyelve (lingua diplomatica) túlnyomórészt a latin volt, a magyart inkább a közélet szóbeli fórumain (lingua publica) használták, de a királyi előterjesztések (propositiones) és leiratok, az országgyűlés két háza között váltott üzenetek, az országgyűlések feliratai, a törvénysszövegek és az országgyűlési naplók tanulmányozása alapján – legalábbis

¹¹ A 19. század közepén Magyarország 282 870 km²-nyi területén (Horvátországot és Szlavóniát nem számítva) valamivel több mint 13 millió lakos élt – ebből 5,4 millió fő, tehát a népesség mintegy 40%-a volt magyar nemzetiségű. A „maradék” 60%-ból 2,5 millió a román, 1,8 millió a szlovák, 1,5 millió a német, 1 millió a szerb, 0,5 millió a ruszin, 0,5 millió pedig egyéb nemzetiséghez tartozott. BALOGH Sándor: *A magyar állam és a nemzetiségek: a magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai, 1848–1993*. Napvilág, Budapest, 2002. 5.

¹² NÁDOR Orsolya: *Nyelvpolitika. A magyar nyelv politikai státusváltozásai és oktatása a kezdetektől napjainkig*. BIP, Budapest, 2002. 28., 43–45.

¹³ BERKESZI István: *Rendi országgyűléseink magyarsága*. Uhrmann Henrik, Temesvár, 1898.; HERCZEG Mihály: *A magyar államnyelv jogai: a törvényhozó hatalom körében a honfoglalástól mostanáig*. Franklin Társulat, Budapest, 1904. 20–74.

a jogalkotás szférájában – kimutatható a magyar írásbeli használata is.¹⁴ Mindeközben az ország lakosságát a természetes két- vagy többnyelvűség jellemezte, amely egyben az akkor használatos élő nyelvek egyenrangúságát jelentette.¹⁵

A magyar nyelv hivatalos *használatát* nem szabad összekeverni a jogilag deklarált hivatalos nyelvi vagy államnyelvi *státusszal*. A magyar nyelv *de jure* államnyelvvé válása csak 1790-ben, hangsúlyosabban 1830-ban kezdődött, és az uralkodótól apránként elnyert engedmények sorozataként, több lépcsőben valósult meg. A folyamat 1844-ben tetőzött a magyar nyelv és nemzetiségről szóló törvény elfogadásával. Fontos leszögezni, hogy a nyelvtörvények túlnyomó részt az anyaországra (intra fines regni Hungariae) vonatkoztak, a kapcsolt részekre, azaz a Horvát-Szlavon-Dalmát társországoakra, valamint Erdélyre és a határőrvidékre nem.¹⁶

A magyar nyelvért folytatott küzdelmet kezdetben a védekezés és a nemzeti nyelv megmentésének retorikája jellemezte, mivel a magyar nyelvi mozgalom élére álló nemesség II. József intézkedéseiben Magyarország elnémetesítésének szándékát vélte felfedezni.¹⁷ A nyelvmozgalom erejét jelzi, hogy a nyelvi kérdés fél évszázadon keresztül európai összehasonlításban is kivételes prioritást élvezett az országgyűlési vitákban.¹⁸ A huszonöt év után először, 1790. június 10-én összeült – magyar nyelven megnyitott¹⁹ – országgyűlés nagy ügybuzgósággal már második ülésnapján arról határozott, hogy a két tábla egymással váltott üzenetei, valamint a jegyzőkönyvek ezentúl magyarul íródjanak (utóbbit latinra is

¹⁴ BERKESZI i. m. 1898.

¹⁵ NÁDOR i. m. 2002. 47.

¹⁶ Erdély hivatalos nyelvhasználatához lásd PÁL Judit: A hivatalos nyelv és a hivatali nyelvhasználat kérdése Erdélyben a 19. század közepén. *Regio: kisebbség, politika, társadalom*, 2005/1. 3–26. Vö. 1791. évi XXXI. erdélyi törvénycikk: De negotiis publicis, intra ambitum principatus Transsilvaniae lingua hungarica pertractandis (közli SZEKFŰ Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926. 247.); 1847. évi I. erdélyi törvénycikk a magyar nyelvről (közli SZEKFŰ i. m. 1926. 622).

¹⁷ ÁCS i. m. 1996. 135.; Soós István: II. József német nyelvrendelete és a „hivatalos Magyarország”. In *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Szerk. BÍRÓ Ferenc, Argumentum, Budapest, 2005. 261–301.

¹⁸ EVANS i. m. 2004. 9.

¹⁹ SZEKFŰ i. m. 1926. 45.

lefordítják), a tárgyalások úgyszintén magyarul folyjanak, de a magyar nyelven nem tudók továbbra is latinul szólhatnak fel.²⁰ Mindez persze csak az alsótáblára vonatkozott, mert jegyzőkönyvet a felsőtábla üléséről nem vezettek, és utóbbi hivatalos nyelve továbbra is kizárólag a latin maradt.²¹

A magyarul alig tudó főrendek és a horvát követek hozzájárulásával elfogadott határozat szövegén mindazonáltal érezhető az a lelkesedés és hazafiúi hév, ami a kor közhangulatát és a képviselőházi vitát jellemezte.²² „A Statusoknak és Rendeknek nagyobb része magok előtt viselvén más nagy nemzeteknek dicsőséges példájokat, melyek az anyanyelvet a közdolgoknak folytatására bévévén, az által aztat rövid idő alatt virágzó állapotba helyeztették és az egyes nyelv által az egységét is, a hazafiúi szeretetet, polgárjaiknak szívekben beoltották, szükségesnek, sőt elkerülhetetlennek ítélték az anyanyelv behozásának kezdetét már egyszer meghatározni. Ehhez képest eltökélték magokba, hogy az országgyűlésen a dolgok magyar nyelven folyjanak, sőt ezután a közdolgok folytatása is minden tisztségek előtt magyar nyelven szabad legyen, emlékezetbe hagyván ez iránt is annak idején rendelést tenni, hogy a magyar anyanyelv, minden magyar koronához tartozandó részekbe, szintén a szerént, mint az elébbeni országlás alatt a német nyelv, a legalsóbb oskolákba taníttatni kezdődjön. Hogy pedig a nemzet szabadságának sérelmével, azok, a kik most még a magyar nyelven elmékedéseket s ítéleteket magyarázni nem tudják, szabad szavaiktól meg ne fosztassanak, szabadságába hagyatik még most kinek-kinek vélekedését és dolgait, akár a jelenvaló országgyűlésen, akár pedig a tisztségek előtt, deák nyelven is előadni.”²³

²⁰ A rendek tárgyalása és határozata az országgyűlési üzenetek és jegyzőkönyvek magyar nyelve dolgában. Közli: SZEKFŰ i. m. 1926. 213–215.

²¹ Uo. 54–55.

²² Az ülés hangulatát jól érzékelteti Marczali Henrik szemléletes leírása: „Képzeljük el ezt a minden ideget megrázó vitát, oly ülésben, melynek nincs szabálya, melynek elnöke csak ideiglenes és csak a gyűlés kegyelméből ulti székét, melyben csak úgy tolong a lármás ifjúság. »A ki szólni akart publice, felállott a székre vagy asztalra, a többi pedig kiáltotta, halljuk, halljuk, úgy hogy sokszor egy fertályig sem lehetett csinálni csendességet.« Valóban nem kellett Krakóba menni, hogy lengyel országgyűlést lásson az ember”. MARCZALI Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés*. I. MTA, Budapest, 1907. 363–364.

²³ Uo. 364–365.

Az uralkodó által szentesített 1790–1791. évi XVI. törvénycikk²⁴ az országgyűlés vizionárius határozatához képest szerény engedményeket tartalmazott. Az egyetlen körmondatból álló törvény biztosította a rendeket, hogy „bármiféle ügyekre nézve idegen nyelv (lingua peregrina) nem fog használatni”; „hogyan pedig a magyar hazai nyelv (nativa lingua hungarica) jobban terjedjen és csinosodjék”, a magyar nyelv- és írástan számára tanárok kinevezését irányozta elő a gimnáziumokban, akadémiákon és a magyar (azaz a pesti) egyetemen. A kormányászati ügyek intézése terén azonban fenntartotta a latin nyelv használatát. Összegezve, a törvény egyedül a magyar nyelv mint tantárgy közép- és felsőfokú oktatásáról rendelkezett, a hivatalos nyelvhasználatról nem (pontosabban, ott fenntartotta a status quót, ami a latin használatát jelentette az idegen nyelvnek számító némettel szemben).

Némi előrelépést jelent az – I. Ferenc trónralépése „Mikulás-ajándékának”²⁵ szánt – 1792. évi VII. törvénycikk a magyar nyelv tanításáról és használatáról, amely a magyar királyság területén rendes, a kapcsolatos részeken rendkívüli tantárgyként írta elő a magyar nyelv oktatását. Ennek célja az volt, hogy bizonyos idő elteltével „közhivatalt az ország határain belül csak olyanok nyerjenek, a kik [...] a hazai nyelv ismeretét is a tanárok bizonyítványával igazolni tudják”. Ugyanakkor arra a kérelemre nézve, miszerint a királyi helytartótanács „azon vármegyéknek, melyek magyar nyelven teendik fölterjesztéseiket, ugyanazon ügyekben magyarul válaszoljon”, csak újabb ígéret érkezett: ennek mikéntjéről egy bizottság fog a legközelebbi országgyűlés elé jelentést terjeszteni (azaz a válaszleiratok ügye „a soha el nem készüléshben Penelopével versenyző”²⁶ rendszeres munkálatok közé vétetett fel).²⁷ A vármegyék jó része időközben áttért jegyzőkönyvei magyar nyelvű vezetésére, melyeket Mária Terézia óta szokásosan a királynak is felterjesztettek. A helytartótanács – és eleinte a kancellária is – ebben nem látott problémát, hiszen a latin nyelvű felirat, amelynek a jegyzőkönyvek mellékletét képezték, tartalmazta azok kivonatát. Az államtanács azonban másként látta a dolgot,

²⁴ Latin eredetiben közli SZEKFŰ i. m. 1926. 229.

²⁵ MIKÓ Imre: *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1943. 8.

²⁶ SZEKFŰ i. m. 1926. 55.

²⁷ Latin eredetiben közli SZEKFŰ i. m. 1926. 258–259.

és az 1792. június 22-i királyi válaszleirat elrendelte, hogy a jegyzőkönyveket is latinul kell felterjeszteni. A már magyar hivatalos nyelvre áttért vármegyéik azonban inkább lefordították jegyzőkönyveiket, semhogy az eredetét latinul vezessék.²⁸

Az 1791–1792-es törvények megfogalmazásából kitűnik, hogy program jellegű normákról volt szó, amelyek főként a jövőre nézve tettek ígéretet. Az egyetlen konkrétum a magyar nyelv mint *tantárgy* középiskolai és egyetemi oktatására vonatkozott, ami az 1777-es Ratio Educationis²⁹ óta már több helyen elindult. Ehhez kapcsolódóan a helytartótanács 1790-ben elrendelte, hogy a továbbiakban csak az nevezhető ki gimnáziumi tanárrá, aki tud magyarul. A magyarul nem tudó tanárokat állásvesztés terhe mellett a „hazai nyelv” három éven belüli elsajátítására kötelezték.³⁰ 1791 után a pesti egyetem mellett a pozsonyi, nagyvárad, zágrábi, pécsi és kassai akadémián is magyar tanszék alakult, a gimnáziumok többségében a magyar nyelv mint tantárgy oktatása az általános tanrend része lett, sőt, pár helyen néhány egyéb tantárgyat is magyar nyelven kezdtek oktatni.³¹

Ugyanakkor, amint arra Margócsy István figyelmeztet bennünket, „e nagy és impozáns nyelvi program ebben a korban még távolról sem volt közönségesen elfogadott”.³² Nagyon sok helyen továbbra is ragaszkodtak a latin kizárólagos használatához, sőt volt, ahol tiltották a magyar beszédet. Az 1795-ös debreceni gimnáziumi rendtartás például kimondta, hogy „szoros kötelessége lészen a tanítóknak, hogy ezen oskolabéli tanítványaikkal soha magyarul ne beszéljenek”; a pápai rendtartás értelmében

²⁸ Uo. 73–74.

²⁹ Mária Terézia tanügyi rendelete, amely a német nyelv oktatása mellett alapfokon kötelezővé tette az anyanyelvi oktatást, előírta a kisgimnáziumokban a kisebb anyanyelvi fogalmazásokat, a gimnáziumokban a fordításokat latinból anyanyelvre és németre, a magasabb osztályokban a beszédgyakorlást a hazai nyelveken, továbbá anyanyelvű tankönyvek elkészítését. MARGÓCSY István: A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban. Adattár az iskolai nyelvtanítás történetéhez. In *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Szerk. Bíró Ferenc, Argumentum, Budapest, 2005. 108–109.

³⁰ Vö. A helytartótanács körrendelete a közoktatásban a német nyelv helyébe a latin és magyar nyelv bevezetéséről, 1790. április 20. Latin eredetiben közli SZEKFI i. m. 1926. 211–212.

³¹ MARGÓCSY i. m. 2005. 72–73.

³² Uo. 73.

„mindenki latin nyelven beszéljen, [...] s a sáfárnak gondja legyen az anyanyelven beszélő megfenyítésére is”; Nagykőrösön pedig „a magyarul való beszéllesekért” ekképp rendelték büntetni a diákokat: „először megint-sék, másodszor lefektessék, mintha meg akarnák verni, harmadszor pedig, okos mérséklés szerint, meg is vesszőzzék”.³³

Jellemző, hogy ebben a korban még nem beszélhetünk a magyarság és a többi nemzetiség közti *nemzeti* küzdeletről, hiszen a nemzetiségek (elsősorban a horvátok) az „ancien régime” képviselőiként nem anyanyelvük, hanem a latin használata mellett törtek lándzsát. A nemzetiségek öntudatra ébredése tehát a magyaroké után, arra adott reakcióként indult meg, és ezt az ellentétet az udvar saját érdekei érvényesítésére fel is használta.³⁴

A Ferenc császár-féle „kabineti abszolutizmus” idején a magyar nyelv hivatalos használatának ügye szinte teljesen elsikkadt, és a magyar nyelvmozgalom visszaszorult az irodalom, a kultúra színterére. A francia forradalom véres eseményei hatása alatt álló uralkodó a forradalmi ideológiai minden fajtájától irtózott, beleértve a nemzeti mozgalmakat is.³⁵ A külpolitikai vereségek hatására megenyhült osztrák monarchia a magyar nyelv használatáról szóló 1805. évi IV. törvényekben³⁶ mindössze az alábbiakat engedélyezte: az Ófelsége, valamint a magyar királyi kancellária elé terjesztendő feliratokat hasábosan – magyar és latin nyelven – kell szerkeszteni; a törvényhatóságok a helytartótanáccsal magyarul levelezhetnek; a perek magyarul megkezdhetők, de a Kúrián még latinul kell őket befejezni. Végül a király ígéretet tett a magyar nyelv mint rendes tantárgy felvételére vonatkozó 1792-es rendelkezés végrehajtásának foganatosítására. Ezt követően adták ki a második Ratio Educationist 1806-ban,³⁷ amely alapján a helytartótanács 1819-es rendeletei véglegesítették a magyar nyelv és irodalom rendes tantárgyként való oktatását a középiskolákban.³⁸ Ehhez képest az országgyűlés által az 1791-es törvény

³³ Uo. 74.

³⁴ MIKÓ i. m. 1943. 6–7.

³⁵ SZEKFŰ i. m. 1926. 62–63.

³⁶ Latin eredetiben közli SZEKFŰ i. m. 1926. 276.

³⁷ Latin eredetiben közli SZEKFŰ i. m. 1926. 283–285. A magyar nyelv oktatására vonatkozó 40. cikket magyarul közli NÁDOR i. m. 2002. 110–111.

³⁸ LAJTAI L. László: *Nemzetkép az iskolai történelemoktatásban 1777–1848: A nemzeti történelem konstruálása az első magyar történelemtankönyvekben.*

felülvizsgálata céljából kiküldött tanulmányi bizottság 1828-ban úgy vélte, hogy „a magyar nyelv művelése a tudós társaságnak, és nem az iskoláknak a feladata”. Még a pesti magyar egyetem 1826-os szabályzata is a latint határozta meg oktatási nyelvként, s a magyar nyelv használatát csak a magyar tanszéken engedélyezte. Nem csoda, hogy a helytartótanács 1830-ban értetlenül állt a helyzet előtt: „miért nem tanítják a felsőbb iskolákban a magyar nyelvet?”³⁹

Ami a magyar nyelv hivatali használatát illeti, 1805-öt követően kerek huszonöt évig semmit sem sikerült kicsikarni az uralkodótól. A rendek követelései ellenére sem az 1807., sem az 1808., sem az 1811–1812. évi országgyűlésen nem született új nyelvtörvény, sőt, a rendek fájdalmasan panaszolták, hogy még a tételes törvényeket sem mindig tartják be a hatóságok.⁴⁰ Sikerként ebből a korszakból csak „a magyar nyelv művelését előmozdító” Nemzeti Múzeum alapítása könyvelhető el.⁴¹ Az 1807. évi országgyűlés mégis fordulópontot jelent a magyar államnyelv történetében, mert ekkor a magyar nemesség elhagyta a régi közjogi alapra való hivatkozást, és retorikájában a magyar nemzetállam eszményét a rendi alkotmány elé helyezte.⁴²

Az országgyűlések kudarcra ellenére a megyék saját hatáskörükben gondoskodtak a magyar nyelv terjesztéséről, és bizony nem voltak ritkák a túlkapások. Egyes megyék a magyarul nem beszélő tisztviselőket állásvesztés terhe mellett a magyar nyelv rövid időn belüli elsajátítására kötelezték, a megyékhez tartozó pereknél csak magyar nyelvű beadványokat fogadtak el, több helyütt a gazdasági életbe is beavatkoztak (pl. magyar

Iskolakultúra – Országos Széchényi Könyvtár – Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Pécs–Budapest, 2004. 32–33.

³⁹ MARGÓCSY i. m. 2005. 73–75.

⁴⁰ Az 1811–12. évi országgyűlés gravemenjei között szerepel az is, hogy a pesti egyetemen a hadi építészet magyar nyelven való taníttatása céljából tett magánadományt visszautasították, vagy hogy a helytartótanács nem engedte meg a magyar színésztársaságnak, hogy a magyar alapból épült pesti színházban a német társasággal felváltva játszassék. MIKÓ i. m. 1943. 27.

⁴¹ 1808. évi VIII. törvénycikk a Nemzeti Múzeum felállításáról, és a magyar nyelv művelését előmozdító más intézkedésekről.

⁴² „A nemzetiség fontosabb az alkotmánynál, mert az elveszett alkotmányt vissza lehet szerezni, de a nemzetiséggel a nemzet is elhal.” Felsőbükki Nagy Pál alsóházi beszédét idézi MIKÓ i. m. 1943. 21.

nyelvű céhfeliratok, a céhen belül magyar nyelvhasználat előírásával).⁴³ Természetesen nem minden magyar volt a nemzetiségek erőltetett magyarosításának híve: a közélet számos fórumán hallhatunk óvatosságra intő hangokat. Az 1811–1812. évi országgyűlés személynöke például így próbálta lehűteni a túlhevült kedélyeket: „Ne erőltessük a dolgot, [...] mert ezzel nemhogy nemzeti nyelvünket elősegélenénk, hanem sok hazafiakat éppen ezáltal a nyelvnek gyakorlásától elidegenítünk: lassú eszközöket kell választani, amelyek a nyelvhez való szeretetet gerjesszék azokban is, akik még eddig azt elegendőképpen meg nem tanulhatták, – meg kell gondolni, hogy országunk nem olyan, mint más ország, mert ez többféle nemzetből van összeszerkesztetve és többféle nyelven beszélnek lakosai”.⁴⁴

Az 1825-ös reformországgyűlésen új erőre kaptak a magyar nyelv államnyelvi státuszának kivívására, valamint ápolására, fejlesztésére irányuló törekvések.⁴⁵ Innentől kezdve már nem csak „a nemesek hosszú és névtelen sora” küzd a magyar nyelvért és nemzetiségért, hanem a nemzet nagy államférfiai és írói is.⁴⁶ A folyamat első lépéseként gróf Széchenyi István híres felajánlását követően 1827-ben elrendelték a magyar tudományos akadémia felállítását,⁴⁷ majd 1830-ban sikerült végre új nyelvtörvényt elfogadtatni az uralkodóval. A nemzeti nyelv (*linguae nationalis*) használatáról szóló 1830. évi VIII. törvénycikk⁴⁸ értelmében a helytartótanács most már kötelezően magyarul válaszol a

⁴³ ÁCS i. m. 1996. 137.; ARATÓ i. m. 1960. I. 185–190. A megyék magyarosító törekvései nagyrészt az 1806-os és az 1830–1836-os esztendőkre estek. Az oktatásra vonatkozó intézkedések egyik korai példája Békés megye 1806-os határozata: „És hogy a magyar nyelv azon közönségeknél is, amelyeknek az nem anyanyelve, gyakorlásba és lassan-lassan egészen szokásba hozattathasson, járásbeli szolgabíró urak kötelezzék és szorítsák az olyan közönségeket, hogy magyar tanítókat tartsanak, gyermekeiket a magyar nyelvre taníttassák, és hogy a magyar nyelven való tanítás rendszerént való tudomány legyen.” Idézi ARATÓ i. m. 1960. I. 188.

⁴⁴ Idézi MIKÓ i. m. 1943. 29–30.

⁴⁵ Jelen írásnak nem tárgya a nyelvújító mozgalom (az ún. korpusztervezés) bemutatása, amely ugyan elválaszthatatlan része a magyar nyelv államnyelvvé válása folyamatának (ún. státusztervezés), mégsem azonos azzal. Lásd hozzá: *Nyelviünk a reformkorban*. Szerk. PAIS Dezső, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955.

⁴⁶ MIKÓ i. m. 1943. 35.

⁴⁷ 1827. évi XI. törvénycikk a hazai nyelv művelésére fölállítandó tudós társaságról vagy magyar akadémiáról.

⁴⁸ Latin eredetiben közli SZEKFŰ i. m. 1926. 399.

törvényhatóságoknak, és a Kúria a hozzá magyar nyelven fellebbezett perekben magyarul határoz. A kerületi táblák, a vármegyei és a városi bíróságok, valamint a szentszékek előtt folyó pereket „szabad lesz [...] magyarul vinni”, de azok a bíróságok, ahol a magyar nyelvet még nem vezették be, választásuk szerint akár magyar, akár latin nyelven határozhatnak. A törvény arról is rendelkezett, hogy magyarnyelv-tudás nélkül ezentúl nem lehet közhivatalt betölteni (a szolgálatban lévőkét ez a szabály nem érintette), valamint 1834 után ügyvédi vizsgát tenni. Végül „hálás tisztelettel fogadják a karok és rendek Ő szent felségének azon jóságát is, mellyel legkegyelmesebben intézkedni méltóztatott, hogy a magyar ezredek, ide értvén a határőrvidékieket is, valamint az összes belföldi katonai parancsnokságok a magyar okiratokat már most is elfogadni tartozzanak”.

A magyar nyelvről szóló 1836. évi III. törvénycikk még tovább ment, és a törvények két nyelven, latinul és magyarul történő szerkesztését írta elő azzal, hogy kétség esetén a magyar változat a mérvadó.⁴⁹ Innentől kezdve a királyi Ítéltábla előtt is folyhattak magyarul a perek, és a királyi udvari főtörvényszéknek ezekben magyarul kellett határoznia. A törvény rendelkezett a magyar nyelvű hiteles kiadások és anyakönyvezés lehetőségéről (ez tehát még nem volt kötelező), valamint az aradi oláh pap- és tanítóképző intézetben magyar nyelvi tanszék felállításáról.

1836-ra a felsőbb állami hivatalokat leszámítva gyakorlatilag az egész közigazgatás magyar nyelvűvé vált, s ezt a folyamatot most már törvény szentesítette. „A megyék gondoskodása minden apróságra kiterjedt”: a határoszlopok, útmutató táblák, kocsmacégek feliratait magyarra cserélték; Pozsony megye megtagadta a hadiadó beszállítását, csak mert a hadsereg német nyelven akart nyugtát adni róla; évekig vitáztak arról, hogy a megyei pecsétek feliratának magyarra változtatása sérti-e a felségjogot vagy sem; évekig utasították vissza a német nyelvű útleveleket (másutt pedig a magyart) és így tovább.⁵⁰

A magyar nyelvről szóló 1840. évi VI. törvénycikk a magyar hivatalos nyelv további térhódítását eredményezte. A törvény értelmében

⁴⁹ Ez a szabály már erre a törvényre is vonatkozott, tehát az „Ezer év törvényei” online jogtárban közölt magyar nyelvű szöveg az eredeti (hiteles) változat.

⁵⁰ DEME László: A XIX. század első felének harcai a nemzeti nyelvért. In *Nyelvünk a reformkorban*. Szerk. PAIS Dezső, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 21.

az országgyűlés és a világi törvényhatóságok feliratai kizárólag magyar nyelven íródnak; a királyi helytartótanács most már nemcsak leiratait, de körleveleit is kötelezően magyarul küldi ki; a világi törvényhatóságok egymással, valamint az egyházi törvényhatóságokkal és a magyar ezredekkel magyarul leveleznek; az udvari kamara a hozzá magyar nyelven író törvényhatóságokkal ugyanazon nyelven levelez. A káptalani kiadások kezdő és befejező szakaszait, valamint a tárnoki szék ítéleteit is magyar nyelven kell szerkeszteni. Hároméves határidővel ott is magyarul kell vezetni az anyakönyveket, ahol a szertartás nyelve nem a magyar; egyházi szolgálatba – vallásra vagy felekezetre tekintet nélkül – ezentúl csak magyarul tudó személyek választhatók. Az országos pénztárak kezeléséről szóló számadásokat is magyarul kell készíteni.

Érdemes kiemelni a törvénynek azt a rendelkezését, amely a magyar ezredek vezetői részére engedélyezte, hogy magyarul levelezzenek a vármegyékkel.⁵¹ Tudniillik a magyar államnyelv kivívására irányuló több mint fél évszázados küzdelem során az országgyűlés a magyar serezek katonai nyelvének magyarrá tétele kérdésében ütközött a legkeményebb ellenállásba a bécsi kancelláriánál, és a rendek az egész korszakban nem is tudtak egyéb eredményt elérni, mint amit az 1840. évi törvény biztosított. (A vezérkar nyelve még 1848-ban is jórészt a német volt, sőt, a szabadságharc kezdetén néha még csapatszolgálatban is a németet használták.)⁵²

A magyar nyelv államnyelvvé válásának folyamatát a magyar nyelv és nemzetiségről szóló 1844. évi II. törvénycikk tetőzte be, amely – legalábbis címében – deklarálta, hogy „a nyelv és a nemzetiség azonos”.⁵³ A törvény az országgyűlés, a törvénycikkek, a magyar udvari kancellária által kibocsátott iratok, a királyi helytartótanács tárgyalásai és jegyzőkönyvei, valamint az ítélszékek⁵⁴ nyelvétül – immáron „kirekesztőleg” – a magyart határozta meg. Egyedül a közjogi különállásukra hivatkozó

⁵¹ „Ő Felseége kegyelmesen rendelkezi fog, hogy a magyar nyelvnek tudása a katonai véghelyeken is gyarapításék, s a magyar ezredeknek kormányai a magyarországi törvényhatóságokkal magyar nyelven levelezzenek.” (1840. évi VI. törvénycikk, 9. §.)

⁵² TERESTYÉNI Ferenc: Az állami élet nyelve. In *Nyelvünk a reformkorban*. Szerk. PAIS Dezső, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955. 134., 141.

⁵³ ÁCS i. m. 1996. 139.

⁵⁴ Beleértve a szentszékeket is, de a hadi főtörvényszékeket nem. Vö. 1844. évi II. törvénycikk 5–6. §§.

horvátoknak engedték meg, hogy még hat évig latinul szólhassanak az országgyűlésen. Ezekre a rendelkezésekre is irányadó az a megállapítás, hogy hatályuk csak az anyaországra („az ország határain belül”) terjed ki, tehát a kapcsolt Részek törvényhatóságai továbbra is írhattak latinul a magyar törvényhatóságoknak (viszont utóbbiak magyar nyelven írt leveleit is el kellett fogadniuk). Ezenkívül a magyar nyelv használatát nem követelték meg a királyi helytartótanácsnak a hadi főtörvényszékekkel, az osztrák örökös tartománybeli polgári törvényszékekkel, valamint – értelemszerűen – a külföldi törvényhatóságokkal folytatott levelezéseiben. A törvény továbbá megerősítette a király korábbi rendelkezéseit arra vonatkozóan, hogy „a magyar nyelv a kapcsolt Részekbeni fő-, és minden közép iskolákban [...] mint rendszerinti tudomány taníttassék”, valamint hogy „az ország határain belőli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen”.

Ami ez utóbbi kérdést, azaz oktatási nyelvet illeti, az 1844. augusztus 6-án – még az 1844. évi II. törvénycikk elfogadása előtt – kelt helytartótanácsi rendelet értelmében az ország 44 katolikus gimnáziumában magyar lett a tannyelv. A nem tisztán magyar vidékeken fekvő 17 gimnáziumban egyelőre a latin maradhatott a tanítási nyelv, de ezek közül 9 mégis áttért a magyarra. A tananyag magyarázatához segédnyelvként lehetett használni az adott nemzetiségi nyelvet. A protestáns egyházak által fenntartott intézmények szabadon választhatták meg tanítási nyelvüket. A gyakorlatban az evangélikus középiskolákban a Felvidéken a német és a szlovák, Erdélyben a német, a református középiskolákban pedig a magyar lett a tannyelv. A „Magyarország elemi tanodáinak szabályait” tartalmazó 1845. július 16-i helytartótanácsi rendelet (az ún. harmadik Ratio Educationis) alapján a csak kétosztályos falvakban anyanyelven folyt a tanítás, a városokban magyarul, de a nem magyarok által lakott vidékeken anyanyelven is. Az elemi iskolák felső két osztályában a magyar nyelvtan, írás és olvasás kötelező tantárgy lett mindenki számára, és a negyedik osztályban a német nyelvtan oktatását is el kellett kezdeni. A rendeletet 1846-ban az osztrák kormány nyomására módosították, és a nem magyar vidékeken a magyar nyelv kikerült a tananyagból.⁵⁵

⁵⁵ DEÁK Ágnes: *„Nemzeti egyenjogúsítás” 1848–1860.* Osiris, Budapest, 2000. 248–249.; LAJTAI i. m. 2004. 32–33.; SZEKFI i. m. 1926. 194–196., 592–594., 617–621.

Az 1847–1848. évi országgyűlést V. Ferdinánd magyar nyelven nyitotta meg – ez volt az első magyar szó, ami több évszázad óta uralkodó szájából hangzott el az országgyűlésen –, és a horvát követek is magyarul szólaltak fel.⁵⁶ A magyar államnyelv diadalmaskodott.

Forradalmi ábrándok

Amint korábban említettem, a magyar nyelvi küzdelemmel párhuzamosan – sokak szerint éppen annak hatására – az ország egyéb nemzetiségei is nemzeti öntudatra ébredtek, s amint annak idején a magyarok sérelmezték II. József német nyelvrendeletét, úgy a nemzetiségek sem voltak elragadtatva attól, hogy a magyar az ő nyelveik „rovására” államnyelvi státuszba került. Amint Arató Endre megfogalmazta: „A független magyar polgári állam megvalósítására törekvő középnemesség a soknemzetiségű Magyarországot tekintette nemzeti piacának és az egész ország erejét – beleértve a fejlődő nemzeti mozgalmakkal rendelkező nemzetiségeket is – akarta sorompóba állítani az osztrák elnyomással szemben. Ezt azonban nem a nemzetiségek megnyerésével, hanem éppen ellenkezőleg, beolvasztásukkal próbálta elérni és olyan nemzetiségi politikát folytatott, mely a nemzet fogalmát a gyakorlatban azonosította az állam fogalmával.”⁵⁷

Az 1848–1849-es események csak tovább rontottak a helyzeten, mivel a polgári forradalom vívmányai közül kimaradt a nemzetiségek nemzeti létének és jogainak elismerése. Ehelyett a forradalmi kormány megelégedett az állampolgári jogegyenlőség és a szabadság általános elveinek kimondásával, attól az illúziótól vezérelve, hogy a polgári jogviszonyok és intézményrendszer meghonosítása a nemzetiségi kérdést is megoldja majd.⁵⁸ A nemzetiségi követelések⁵⁹ ellenére tehát az 1848. áprilisi törvények nem foglalkoztak a nemzetiségek jogaival, bár közülük kettő

⁵⁶ MIKÓ Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Minerva, Kolozsvár, 1944. 18.

⁵⁷ ARATÓ i. m. 1960. II. 34.

⁵⁸ KATUS László: *Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika 1848–1849-ben. Kisebbségkutatás*, 2002/1. 66–67. Lásd hozzá még Szász Zoltán: *A nemzetiségek és az 1848-as magyar forradalom. Történelmi Szemle*, 1998/3–4. 193–202.

⁵⁹ A szerbek, a szlovákok, a románok és a horvátok követeléseit ismerteti KATUS i. m. 2002. 68–69.

érintette a nyelvhasználat kérdését – a magyar nyelv további közéleti térnyerését biztosítandó. Az országgyűlési követek választásáról szóló törvény a passzív választójog feltételül szabta a magyar nyelv ismeretét,⁶⁰ a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról szóló törvény pedig a megyei bizottmányok és gyűlések tanácskozási nyelveként – Magyarország területére nézve – egyedül a magyart határozta meg.⁶¹

A mélypontra süllyedt nemzetiségi viszonyból kiütkeresést jelentett a Szegeden ülésező országgyűlés által 1849. július 28-án, a szabadságharc végnapjaiban elfogadott határozat, amely „a magyar birodalom területén lakó minden népiségek nemzeti szabad kifejlődésének” biztosítását tűzte ki céljául. „Országlati, közigazgatási, törvénykezési, hadiügyekben mint diplomatikai nyelv a magyar használtatván”, egyebekben garantálta „az országban divatozó más nyelvek” szabad használatát. Ez pontosan a következőket jelentette: a községi és törvényhatósági tanácskozásokon mindenki anyanyelvén szólhat; a községi jegyzőkönyveket szabad választás szerinti nyelven vezetik (ez az ún. községi nyelv), a törvényhatóságokét pedig magyarul, illetve a lakosság számának felét meghaladó nemzetiség nyelvén is. Ugyanezt a szabályt irányozták elő az esküdszékek és az első bíróságú törvényszékek előtti eljárásokra is a szóbeli eljárás behozatala esetére. A nemzetőrség vezényleti nyelve, az iskolák oktatási nyelve, az anyakönyvezés és az egyházi ügyek nyelve mindig az illető község, illetve egyházközség nyelve. A megyék a kormánnyal és más hatóságokkal magyarul leveleznek, de folyamodványát mindenki anyanyelvén is bárhová benyújthatja.⁶² Összefoglalva, a magyar nyelv megtartotta a reformkorban kivívott államnyelvi státuszát, de a törvény a nemzetiségi nyelvek közéleti használatát is garantálta (volna), mégpedig a többségi elv alapján.

⁶⁰ „Választható mindaz, ki választó, ha életének 24-ik évét betöltötte, s a törvény azon rendeletének, minszerint törvényhozási nyelv egyedül a magyar, megfelelni képes.” 1848. évi V. törvénycikk az országgyűlési követeknek népképviselet alapján választásáról, 3. §.

⁶¹ 1848. évi XVI. törvénycikk a megyei hatóság ideiglenes gyakorlatáról, 2. § e).

⁶² A képviselőház határozata a nemzetiségek jogairól Szegeden, 1849. július 28. Közli BALÓCH i. m. 2002. 43–44.

A kortárs európai összehasonlításban egyedülálló nyelvhasználati szabadságot biztosító határozat a szabadságharc bukása miatt sajnos nem kerülhetett végrehajtásra, haladó rendelkezéseit félresöpörte a császári önkény. A neoabszolutista kurzus Janus-arcú nyelvpolitikáját egyaránt jellemezték a németesítő törekvések és a nem-magyar nyelveknek a nyelvi egyenjogúság jegyében tett engedmények, mely összességében a magyar nyelvi szuverenitás jelentős gyengülését eredményezte.⁶³ A magyar nyelv államnyelvi státuszát az 1868. évi XLIV. törvénycikk állította vissza, pozíciója a dualizmus végéig fokozatosan erősödött.⁶⁴

Összegzés

A nyelvhasználatot a magyar törvények a 18. század végéig nem szabályozták. A közzsférában de facto a latint használták, bizonyos nyelvhasználati színtereken és főleg szóban a magyart és más vernakuláris nyelveket is. A német nyelv bevezetése az oktatásban Mária Terézia nevéhez fűződik, míg a latin uralmát a közigazgatásban II. József 1784-es német nyelvrendelete törte meg, amely egyben az első tudatos nyelvpolitikai intézkedésnek tekinthető hazánkban. Ezzel kezdődött a magyar hivatalos nyelv bevezetése iránti küzdelem, mely 1790-től 1844-ig több lépcsőben, az uralkodótól nyert engedmények sorozataként valósult meg. A magyar nyelv államnyelvi pozíciójáért, azaz a magyar nyelvi szuverenitásért folytatott harc az osztrák monarchiával a szélesebb értelemben vett közjogi szuverenitásért vívott hatalmi csatározások részeként értelmezhető. Ugyanakkor a magyar nyelv „államnyelvi jogai iktatása” a nemzetiségi nyelvek közéleti használatának negligálása mellett nem arathatott osztatlan sikert egy olyan történelmi korszakban, amikor az ország lakosságának többségét alkotó nem magyar nemzetiségek is kezdtek politikai öntudatra ébredni és maguknak nyelvi önállóságot követelni. Az ország nyelvi sokféleségét először elismerő 1849-es képviselőházi

⁶³ A neoabszolutizmus nyelvpolitikáját részletesen tárgyalja DEÁK i. m. 2000.

⁶⁴ Lásd hozzá: NAGY Noémi: Linguistic Legislation in Hungary during the Era of Dualism. In *Central Europe (Re-)visited – A Multi-Perspective Approach to a Region*. Eds. Marija WAKOUNIG – Ferdinand KÜHNEL, Europa Orientalis, Institut für Osteuropäische Geschichte, LIT Verlag, Berlin–Wien, 2015. 229–245.

határozat rendelkezései a szabadságharc bukása miatt papíron maradtak. A neoabszolútizmus korában a német nyelv hegemóniája érvényesült, és a magyar nyelv csak az osztrák–magyar kiegyezés után, 1868-ban nyerte vissza államnyelvi pozícióját.⁶⁵

⁶⁵ Jelen tanulmány a szerző korábbi művének átdolgozott, szerkesztett változata. Vö. NAGY Noémi: *A hatalom nyelve – a nyelv hatalma: Nyelvi jog és nyelvpolitika Európa történetében*. Nordex–Dialóg Campus, Budapest, 2019.